

ŞİİR DİLİ

Doğan Aksan
Ankara Üniversitesi

Abstract: Text of a talk delivered by Prof. Dr. Aksan.

İlk bakışta şöyle denebilir. Acaba bir dilbilimcinin şiirle ne ilgisi olabilir? Daha doğrusu bu kadar yakından ilgisi olabilir mi olmalı mıdır? Şunu hatırlamak lâzım her şeyden önce: Bir şair, malzemesi, hamuru, mayası dil olan bir sanatçıdır. Nasıl ki bir ressam renklerle, bir müzisyen ezgilerle, melodilerle, seslerle ilgileniyorsa, onları malzeme yapıyorsa, şair de tabii ki dili malzeme olarak kullanacak. Dile egemen olduğu ölçüde de iyi şair olacaktır.

Bizim edebiyatçılarımız, eleştirmenlerimiz, eğer eleştirilerine kulak vererseniz, genellikle çeşitli şiirler için öznel bir takım değerlendirmelere giderler. Ama dil kullanımı açısından ne gibi özellikler görülmektedir; bunun üzerine fazla gitmezler, genellikle böyledir. Halbuki dilin bir şair tarafından bir ozan tarafından çok iyi kullanılmış olması onun başarısının koşullarından biridir.

Şimdi ben bir dilbilimci olarak şiir konusuna eğilirken dil aracıyla insanın hangi yönlerden nasıl etkilendiği üzerinde de durmuş oluyorum, kanısındayım. Evet, şimdi, her kim ki “Benim şiirle hiçbir ilgim yok, şiirden hoşlanmam, şiiri kullanmam” derse yanılmış olur. Çünkü insan yaşamında beşikten mezara kadar, ninniden başlayarak biz şiirin içindeyiz, söylenen, dinlenen şarkılar, türkülerle. Aynı zamanda dilin kendi öğeleriyle. Yani dilin sözvarlığı içinde bulunan ne gibi öğeler? Deyimler, atasözleriyle. Burada bir anımsatma yapayım: Günlük konuştuğumuz dilde kullandığımız, bugünkü standart Türkçe’de kullandığımız deyimlerin atasözlerinin yanısıra biz, Anadolu ağızlarımızda da pek çok özgün atasözü ve deyimle karşılaşırız. Bunlardan bir ikisini örnek olarak vermek istiyorum. Mesela ‘bizim gelin bizden

kaçar, tutar ele başın açar'. Bu bir deyim. Eğer incellerseniz şiir öğelerinden yararlandığını görürsünüz. Bir kere 8 hecelik bir önerme, arkasından 8 hecelik bir başka önerme geliyor. Ayrıca 'kaçar' ile 'açar', uyakları, kafiyeleri var. Ayrıca ararsanız başka şiir öğeleri de var. Anadolu'da, eğer incellerseniz, ki yarınki konuşmamda da kısmet olursa aynı konu üzerinde genişçe durmak durumdayım. Anadolu ağızlarımızda da bizim standart dilimizde bugün unutulmuş veya hiç var olmamış bir çok deyimle, özgün deyimle ve atasözleriyle karşılaşırız. Ben burada bugünkü konumuzla ilgili fazla olmamakla beraber bir iki örnek vereceğim. Mesela Anadolu ağızlarında atasözleri var ki bunlardan bir kısmı sonradan yaygınlaşmıştır. 'Taş kesen, yaş kesen, baş kesen iflah olmaz'. Burada uyak 3+3+4 hece dizisi var ve bunun dışında da anlam itibarıyla çok zengin bir anlatıma sahip. Bakınız Mudurnu Bolu'da şöyle bir atasözü var: 'Bol zamanda kıt harcanan, dar zamanda bol harcanır'. Burada tezat veya karşıtlama dediğimiz şey var. Ses ve ritm yinelemeleri var. Yani bu atasözünde de mutlaka şiir öğelerinden yararlandığını görüyoruz. Deyimlere geçelim. Zannedirim Silifke dolayından derlenmiş bir deyim var. Bir kimse için kullanılan. 'Ölenlerin öğütçüsü, kalanların ağıtçısı'. Burada da 8+8 hece sayılı iki önerme arka arkaya geliyor. Ayrıca tezat, eski tezat sanatından, ses yinelemelerinden yararlanıyor. Tembel kişiye ne denir bilmem duydunuz mu, ama bu Bolu civarından derlenmiş, 'aş başında ustasın, iş başında hastasın'. Dikkat ederseniz şairin yüzyıllar boyu kullandığı birtakım şiir öğelerini halk, zaten deyimlerde, atasözlerinde, çeşitli kalıp sözlerde kullanmıştır. Yani şiirle hiç ilgili değilim diyen bir kimsenin bile şiirle ilgisi olmuştur, dolaylı olsa dahi, diyebiliriz.

Evet, şimdi ben şiiri incelerken şunu da belirtmek istiyorum. Bildiğiniz gibi insan dili, dil, hakiki, gerçek anlamda dil sadece insana özgüdür ve gücünü insandan alır; şiir de dilini güçten alır. Ben şiir incelemelerine girdiğim zaman başlıca iki büyük açıdan yürümek gerektiği kanısındaydım. Özellikle ikincisi yani sunuluş adını verdiğim açı. Birazdan yine ele alacağım. Ama ondan önce içerik, öz açısını anmamız gerekiyor. Yani şiirin bir özü, içeriği vardır. Bir de sunuluş şekli vardır diye düşünebilirsiniz. İçerik, öz deyince bu konuda en başta gelen öğelerden biri veya en başta geleni diyebilirsiniz, imge veya imaj dediğimiz kavramdır. Etkileyici yönü sağlayan öğelerden biridir. İmge nedir? Rus incelemecisi ve şairi Potebnya diyor ki "imgesiz sanat olmaz, şiirse hiç olmaz". Nedir imge? Şairin bir olayı, gözlemlediği bir olayı kendi zihninin süzgecinden geçirerek, aktarmasıdır.

Gördüğü bir nesneyi, gördüğü bir kişiyi, gördüğü bir olayı kendi süzgecinden geçirerek aktarması diye kısaca tanımlayabiliriz. Tabii ki bu, doğanın kopyası değildir. Ancak şairin zihninde canlanan bir tasarımdır. Bir başka tanımla, şöyle diyebiliriz: Şairin algıladığı nesnelere, olaylar ve nitelikleri kendi zihninin süzgecinden geçirerek şiire aktardığı izlenimdir. Şimdi ben asıl dille ilgili olan kısma geçmeden evvel yani içerik/öz konusunda imgenin etkisi bakımından üç ayrı şairden örnek vermek istiyorum.

Birincisi 16. yy Divan şiirinden Hayalî'nin bir beyti. İlgisi olmayan arkadaşlar için de yabancı sözcükleri açıklamaya çalışacağım. Hayalî diyor ki 'Aşk bir şem-i ilâhidir. (Bir kutsal ışıktır, kordur.) Benim pervanesi. "Şevk bir zencirdir, gönlüm onun dîvânesi". Şevk burada 'istemek' ama daha çok aşk için. Evet, ne demek istiyor? Ben bir aşk mumu çevresinde dolaşan pervaneyim. Bu istek, aşk, şevk, bir zincirdir ki, ben onun divanesiyim, delisiyim. Eskiden akıl hastalarını zincire vururlarmış. Kendisini de böylece aşkın zincirine vurulmuş bir deli kabul ediyor. Burada bir imge var mesela.

Geçelim 17. yy'ın ünlü halk şairi Karacaoğlan'a. Bakınız hem incelik, hem de imge bakımından ilginç sandığım bir örnek.

"Güzel gitti diye pınar ağladı.
Acıdı yüreği yandı pınara"

Pınarın ağladığı falan yoktur. Ama Karacaoğlan'ın zihninde o bir imge olarak canlanmıştır.

Şimdi gelelim günümüz şairlerinden Hilmi Yavuz'un bir şiirine. Gayet kısa iki dize alıyorum. Hilmi diyor ki "Annem çiçek işlemeli bir lambaydı". İşte imgenin kendisini görüyoruz burada. Burada tabii çok örnek ekleyebiliriz. Ben sabrınızı kötüye kullanmamak için hepsini almıyorum. Şimdi gelelim sunuluş konusunda, dilden yararlanma konusuna.

Birçok özelliği, şiirin birçok özelliğini bir araya getirmiş oluyorum ve o hemen ekleyelim ki, bu özelliklerden birçoğu ünlü dilbilimci Roman Jakobson'un belirlediği 6 işlevden birini oluşturmaktadır. Dilin 6 işlevinden biri olan şiirsel işlev veya poetic function dediğimiz şey ile yakından ilişkilidir. Biliyorsunuz dilde herhangi bir düşünce, bilgi bir bildiri biçiminde açıklanır. Örneğin 'Kayıtlar 1 Şubat'ta başlayacak' dediğiniz zaman burada herhangi bir şiirsel işlev sözkonusu değildir. Doğrudan doğruya bir bildiri yapma amaçlanmıştır. Fakat şiirsel işlev dilin başka öğelerinde de, ve özellikle de şiirde kendini

göstermektedir. Burada roman ismi, öykü ismi, herhangi bir buluş ismi vesaire, ama özellikle de doğadaki olaylarda biz bu şiirsel işlevin kullanımıyla ilgili anlatımlarla karşılaşırız. Çiçek isimlerinde, hatta kuş isimlerinde biz daha şiirsel bir anlatım biçimiyle karşılaşabiliyoruz. Mesela bir kuş adı var 'yalıçapkını'. Bir çiçek adı var 'saksigüzeli'. Bir bitki adı var 'kaynana dili'. Evet 'kaynana' sözcüğünün yarattığı çağrışımlar, tasarımlardan yararlanıyor. Evet bir roman adı var 'gazap üzümle', 'beyaz geceler', 'ihtiras tramvayı'. Birazdan bahsedeceğim, alışılmamış, bağdaştırmalarda olduğu gibi, 'ihtiras'la 'tramvay' biraraya gelir mi; diyeceksiniz. Böylece şair, birtakım duygu ve tasarımları biraraya getirmeye muktedir oluyor. Şimdi bir, Yunus Emre'den bir dörtlük alayım. Yunus Emre diyor ki "Yüce dağların başında salkım salkım olan bulut / Saçın çözüp benim için / yaşın yaşın (gizli gizli) benim için ağlar mısın?". Burada Yunus Emre herhangi bir bildiriye yansıtılmaktan nakletmekten çok duygulandırmaya yönelik bir bildiri sunmuş oluyor. Şiirsel işlevden yararlanıyor.

Şimdi geliyoruz lirizm konusuna. Fakat ben hemen şunu söyleyeyim. Benim kişisel görüşüme göre lirizm konusunun başlıca öğeleri dilin kullanımına dayanmaktadır. Nedir bunlar? Birincisi *içtenlik* diyeceğim. Diyeceksiniz ki dilin kullanımıyla ne ilgisi var? Birazdan değineceğim. İkincisi *doğal, rahat söyleyiş* ki bunun sırrı da konuşulan dilden yararlanmadır. Günlük konuştuğumuz dilden yararlanmadır. Üçüncüsü de, bu da çok önemli, *kısa, yalın, güçlü anlatım*. Evet, yani benim kişisel görüşüm, lirizm dediğimiz zaman — ki vakti zamanında çok eski çağlarda *lir* adı verilen çalgı beraberinde söylenen şiirler için kullanılıyordu — 'lirik' terimi. Evet ilk olarak içtenlikten bahsediyorum. Evet bunun belki bir yönüyle şiir dışında yahut dilin kullanımını dışında yönleri, yönü bulunabilir. Bakınız içtenliğin ben şu örneklerini verdim. Gene 16. yy şairlerinden Hayalî sevgilisine ricada bulunuyor; "Ânı hoş tut, garibindir efendim, işte biz gittik / gönül derler ser-i kûyunda bir dîvânemiz kaldı". Dikkat ederseniz gerçekten içten söz. N'olur bak biz gittik artık, bir, gönül diye bir, senin bulunduğun yerde kalan, bir şeyimiz var, onu hoş tut ona iyi davran. Aşık Ömer, halk şiirinden, 17. yy'dan gene içtenlik örneği olduğunu sandığım bir örnekle karşımızda. "Bugün ben bir güzel gördüm / Yeşiller giymiş al üzre / Aklımı başımdan aldı / Durabilmem ayağ üzre". Dikkat ederseniz burda da gayet samimi, içten bir anlatım var. Günümüz şairlerinden değerli şairimiz Cemal Süreya'nın bir dörtlüğünü alayım. "Sizin hiç babanız öldü mü? / Benim bir kere öldü / Kör oldum / Yıkadılar, aldılar, götürdüler / Babamdan ummazdım bunu / Kör

oldum". Burda da herhalde hiçbir yapmacıklık yok. Gayet içten bir anlatım var sanıyorum. Bir de mani alalım halk şiirimizden. "Akşam oldu ikindi / Mum şamdana dikildi / Herkesin yarı geldi / Benim boynum büküldü".

Şimdi tabii ki, bu öğeler birbirleriyle de geçişme halinde, buna da değineyim. Benim ikinci ögesi olarak, lirizmin düşündüğüm şey, doğal, rahat söyleyiş, konuşulan dilden yararlanma. Özellikle bu konuşulan dilden, hatta günlük dilden yararlanma konusu. Bu konuda ünlü bir, ünlü İngiliz şair ve eleştirmeni T.S. Eliot'ın bir sözü var. Diyor ki "şiir dili konuşma dilinin ve ondaki müziğin en kusursuz şeklini sunmak durumundadır. Şiir diliyle konuşma dili birbirine öyle yakın olmalıdır ki, bir kimse o şiiri dinlerken 'eğer şiir dili kullanmasaydım böyle konuşurdum' diyebilsin". Yani konuşulan dilden yararlanma. Bakınız Yunus Emre nasıl yararlanıyor. Hani 'acaba benim gibi kadersiz var mı' diyenler gibi, "Acep şu yerde var m'ola? / Şöyle garip bencileyin / Bağrı başlı, gözü yaşlı / Şöyle garip bencileyin". Nedim, 18. yy'ın değerli şairi, Divan şairi diyor ki, aynı, dikkat ederseniz bir kimseye yalvarışı, yakarışı hatırlayınız. "Gülüm şöyle, gülüm böyle demektir yâre mu'tadım / seni ey gül sever canım ki canana hitabımsın". Gül denen şey seni o yüzden seviyorum ki sevdiğime senin adıyla hitap ediyorum. Evet sanırım, doğal, rahat söyleyişin güzel örneklerini Orhan Veli'de de buluyoruz. Diyor ki "Dağ başındasın / Derdin günün hasretlik / Akşam olmuş, güneş batmış / İçmeyip de ne halt edeceksin?". Herhalde içtenlik örneği olarak söylenebilir kanısındayım. Geliyoruz kısa, yalın ve güçlü anlatıma. Şimdi burada dikkatinizi çekmek istiyorum. Çok güzel uzun şiirler vardır. Onlar eğer iyice oya gibi işlenmişse kalıcı olur, beğenilir. Fakat çok kısa şiirler de vardır. Bunlar kısalığıyla etkili olurlar. Japon şiirine bu arada dikkatinizi çekmek istiyorum. Japon şiirinde kendine özgü birtakım türler vardır. 'Haiku'lar var, 'tanka'lar var, 'hai-kai' dedikleri tipler var. Bunlardan mesela 'haiku' 17 heceden oluşacaktır. Üç dizesi vardır. 'Hai-kai', şimdi söyleyeceğim de bir hai-kai, bu üç dizelik küçük şiirlerden oluşmaktadır. Bir tanesi bilmiyorum benim çok hoşuma gidiyor, belki içinizden beğenen de olur. Ama çeviri Orhan Veli'nin. 'Yağmur yağıyor / Ama kaldır kamıştan perdeyi / O mutlaka elinde bir zambakla ordadır". Şiir bu. Eğer bizim de etkisinde olduğumuz Doğu şiirinin örneklerine bakarsanız, rubai'lerin yine 4 dizeden oluşmuş, belli vezinlerle yazılan bir tür olduğunu görürsünüz. Kısalığın burada etken olduğunu görürsünüz. Bakınız bu kısa, yalın, güçlü anlatım konusunda yine İngiliz şair,

eleştirmeni T.S. Eliot ne diyor. Dante'nin şiirini incelerken diyor ki "Dante'nin 'Cehennem'inden öğrendiğimiz en büyük ders, şiirin elden geldiğince az söz, az benzetme ve aktarmayla, yani metaforlarla sadeliğe özen gösterilmek suretiyle yaratıldığıdır." Evet, bizim Yunus'ta bunu haklı çıkaran çok örnek var. Bakınız ne diyor Yunus, bir gönüle girmek, insanın gönlüne girmek konusunda; "Yunus Emre der hoca / Gerekse var bin hacca / Hepisinden iyice / Bir gönüle girmektir" veya "Bir garip ölmüş diyeler / Üç günden sonra duyular / Soğuk suyla uyular / Şöyle garip bencileyin". Evet kısa, yalın anlatım etkiyi arttıran öğelerden biri oluyor. Orhan Veli'den bir kısa örnek; "Garibim, ne bir güzel var avutacak gönlümü/ ne de bir tanıdık çehre / bir tren sesi duymayayım / iki gözüm iki çeşme". Hele hele tek dizelik bir şiir var. Belki ilginçtir diye size de getirdim. Ece Ayhan'ın yazdığı, "Geceleri aydan evlere girilemiyordu". Benim çok iyi bulduğum, çok beğendiğim Aşık Veysel'in bir dörtlüğünü alayım size; "Dünya geniş idi / Şimdi daraldı / Çıkıp gideceğim yer belli değil / 76 yıldır alıp satarım / Deftere bakmadım kâr belli değil".

Şimdi geliyoruz dilbilimin bir dalı, branşı olan anlambilimle şiirin ilgisine. Burada herşeyden önce söyleyeyim, iyi şair sözcüklere olan egemenliğiyle belli olur. Yani genellikle şairler, bütün dünya şiirinde sözcüklerin değişik çeşitli anlamlarından, yarattıkları tasarımlardan, insana ulaştırdığı değişik duygu değerlerinden, yan tasarımlardan yararlanmakta, böylece etkili dili sağlamaktadır. Biliyorsunuz, daha doğrusu benim kendi düşünceme göre herhangi bir gösterge (dilbilimdeki), yahut sözcük diyelim, bir anlam çerçevesine sahiptir. Bu çerçeve içinde bir temel anlamı vardır; bir yan anlamı vardır. Ama bunun yanısıra bir çok tasarımları, görüntüleri de size ulaştırır. Bir de bunun yanısıra duygu değeri vardır. Şimdi mesela bir 'hastane' dediğimiz zaman zihninizde yalnızca hastaların bakıldığı bir bina düşünemezsiniz, böyle bir şey canlanır diyemezsiniz. Doktoruyla, beyaz gömlekleriyle, insanlarıyla, inleyenleriyle, kalabalığıyla böyle bir bina aklınıza gelir. Daha doğrusu geniş bir görüntüler manzumesi aklınıza gelir. Bunun yanısıra yan anlamlardan yararlanır şairler. Örneğin Yahya Kemal Polonya'da yazdığı, Varşova'da yazdığı şiirinde, bir Pazar günüdür, kar yağmaktadır, bir yakındaki kiliseden bir org sesi gelir ve bunun için der ki Yahya Kemal "Yüzlerce ağızdan koro halinde devamlı / bir erganun ahengi yayılmakta derinden (org sesi) / Duydumsa da zevk almadım İslav kederinden". Buradaki 'keder' nedir? 'Keder'in kendi temel anlamı dışına taşan bir değer kullanılmıştır. Evet, bir de diyoruz ki bu değerleri, tasarımları vardır herhangi bir sözcüğün.

Burada bir örnek vermek istiyorum, şöyle bir cümleyi bir yerde duyduunuz “Sevgililer, veya kızla oğlan lâle zamanı buluştular”. Buradan ‘lâle’yi kaldırayım. “Kızla oğlan patlıcan zamanı buluştular”. Uyandırdığı tasarımlar, duygular farklı olur mu olmaz mı? Herhalde olur, değil mi? Evet, şurada Attila İlhan’dan birkaç dize söyleyeceğim. Burada geçen sözcükler ve tamlamalar özellikle yan tasarımlara değişik tasarımlara ve duygu değerlerine yönelmektedir kanısındayım. “Camların rengini beğenmedim / Bütün mor bıyıklar yabancı / Şekersiz çaylar içindeyim (tad almayla bir şeyler veriyor) / Gece makaslarında bekçi / Sabaha karşı hırsız/ Gece makaslarında bekçiyim, yalnızlığın, ıssızlığın, karanlığın anlatımıdır. Bütün bu sözcükler, içinde bulunduğu ruhsal durumu yansıtıyor. Bir tanınmış şiir vardır, Ahmet Arif’in, nedir? “Hasretinden prangalar eskittim” Burada ‘pranga’ sözcüğünün konnotasyonlarından, bu, değişik tasarım ve duygu değerlerinden yararlanılmıştır. Bir de benim ‘uzak çağrışımlar’ dediğim, bir tür sözcüğün tasarımlarından, duygu değerlerinden yararlanma örneği var ki, bunu daha çok, Cahit Külebi’nin ünlü şiirinde görüyoruz. “Benim doğduğum köylerde buğday tarlaları yoktu / Dağın saçlarını bebek savur biraz”. Başta bahsettiği şey buğday tarlalarıdır ama ayrıca saçlarını dağıtmasını söylüyor. Dolayısıyla uzaktan bir dolaylı bağlantı kurmuş oluyor. Evet bu, anlambilim açısından bir takım anlam olayları saydığımız söz sanatları, dünyanın her ülkesindeki şiirde genellikle görülmektedir. Bunların başında benzetmeler, teşbihler gelir. Biz günlük dilde birçok teşbih kullanırız. ‘Hamam gibi sıcak’, ‘buz gibi soğuk’, ‘sakız gibi beyaz’ deriz vesaire. Ama şair kendine özgü, birtakım özgün benzetmeler de kullanabilir. Bunu niçin yapar? Çok değişik bir etkiyi sağlamak için. Mesela benim çok hayran olduğum Yunus Emre’nin bir benzetmesi var. “Yanar için göynür özüm / Yiğit iken ölenlere / Gök ekini biçmiş gibi.” Böyle bir deyim, anlatım biçimi, benzetme genellikle yoktur. Karacaoğlan diyor ki, bakınız bence de, burda da tamamen şaire özgü benzetme var. “Anaçta bir güzel gördüm / Perdelenmiş aya benzer / Yanında bir kız oturmuş / Destelenmiş güle benzer”. Dikkat ederseniz özgün benzetmeler. Necip Fazıl Kısakürek ünlü *Kaldırımlar* şiirinde yine kendine özgü, özgün benzetmeler kullanır. “İçimde damla damla bir korku birikiyor / Sanıyorum her sokak başını kesmiş devler / Simsiyah camlarını üzerime dikiyor / Gözleri çıkarılmış bir ama gibi evler”. Burda bir benzetme var ki herhalde, sanıyorum güçlüdür. Attila İlhan diyor ki “Sisler bulvarına akşam çökmüştü / Omuzlarımıza çoktan çökmüştü / Kesik bir kol gibi yalnızım”. Yalnızlığı bu kadar güzel anlatmak

herhalde mümkün değildir. Hilmi Yavuz'dan bir dize alıyorum. Burada bakınız Divan-ı harp tamlamasının duygusal değerleri ve yarattığı tasavvurlar ön plana çıkarılıyor. “Ve Çapakçur'da akşam bir divan-ı harp gibi kurulur”.

Evet, bu anlam olayları ve söz sanatları içinde önemli bir yeri de *aktarmalar* tutmaktadır. Evet, aktarma genel adı altında *metaphora* ve *metonymia* dediğimiz ben *deyim aktarması* terimini pek, fazla hoşlanmadığım halde kullanıyorum. Rahmetli hocam Necip Üçok'un terimidir diye, o koymuştu, o kullanmıştı diye. *Eğretileme*, eski deyimle *istiare* veya Yunancasıyla *metaphora* dünya şiirinde taa Aristoteles'ten beri en çok kullanılan bir söz sanatıdır. Hatta Della Volpe diyor ki “şiirin kraliçesi metaforlardır”. Divan şiirinde *mazmunlar* var biliyorsunuz. Bunlar bir çeşit *metaphor* olarak kullanılır. ‘İnci anlamındaki ‘dür’ kelimesi gözyaşı için kullanılır. Efendim ‘gonca-i handan’ der ‘gülen gonca’, o da ağız için kullanılır. ‘Nergis’ göz için kullanılır vesaire. *Metaphora*'nın bir türünde doğadaki nesnelere insan için kullanılması, bir türünde insan için kullanılan nesnelere doğa için kullanılması gibi aktarma türleri vardır. Evet, Erzurumlu Emrah diyor ki; “Sabahtan uğradım ben bir fidana. Fidan burada genç kızı anlatır. Bunun gibi ‘suna’ var, ‘maral’ var, ‘ceylan’ var vesaire. Biz günlük dilde ‘hadi koçum şunu şöyle yap’, efendim ‘hadi aslanım’ dediğimiz zaman da aynı aktarmalardan yararlanmış oluyoruz. Gevheri, halk şairi, ‘kuğum’ diyor sevgilisine, “Kuğum, senin kaşın gözün karadır / Görün kadir Mevlâm neler yaratır / Ak gerdanda siyah benler sıradır / Ak kuğuda siyah benler olur mu”. Bir başka şiir. “Ne kaçarsın benden ceylan kuzusu”. Bunun dışında tam tersi, insan için, insana özgü olan kavramların doğadaki nesnelere için kullanılması. Mesela Yahya Kemal “görmüş geçirmiş deniz” diyor. “Dağ dağ o güzel ses bütün etrafı gezindi / Görmüş ve geçirmiş denizden koynuna sindi”. Ahmet Haşim ‘dalgın mesa’, diyor “o hasta deniz” diyor. Bunlar hep insan için kullanılan sıfatlar. Hele Necati Cumalı, “Tophane İskelesinde kamyonları sarhoş / Direksiyonlarının koynuna girmiş bıçkın şoförler”. Dikkat ederseniz burada da bir #aktarım var. Şu, Bedri Rahmi'nin hemen herkesin bildiği “çatalkaram, çingenem”, “karadutum, çatalkaram, çingenem” bütün bu *metaphorların* biraraya getirildiği dizelerdendir. Behçet Necatigil, “Ovalardan birinde yorgun ikindi” Yorgun sıfatı ikindi için kullanılıyor.

Şimdi geliyoruz başlangıçta örneğini verdiğim alışılmamış bağdaştırmalara. Evet, biz iki kavramı normalde belli mantıksal, anlamsal nitelikleri ile bağdaştırıp, nitelikleri bağdaşacak şekilde

biraraya getiririz. ‘Sokak kapısı’ deriz, ‘yıkık köprü’ deriz, ‘bozuk yol’ deriz. Ama şair birbiriyle kavram açısından uyuşmayan iki sözcüğü, mantık açısından uyuşmayacak iki sözcüğü biraraya getirerek bir alışılmamış bağdaştırma, buna ben böyle isim veriyorum, yapar ve bunu kullanır. Mesela “ne haydut bir akşamdır” dediği zaman bu dilde normal kullanılan bir bağdaştırma değildir. Fuzûlî diyor ki “Cismüm ki (bedenim ki) dert kuşlarına âşiyânedür”. Niye dert, “dert kuşları” diyor? Kuş imajını aldığımız zaman kuşların birden üşüşmesi, hepsi birden konması, Fuzûlî bunu ‘dert kuşları’ ile dile getirmiş oluyor. Yunus Emre diyor ki “Hayrum, şerrüm yazılısar (yazılacak) / Ömrüm ipi üzüliser (koparılacak) / Dost yağmalar gönül şahrımı / Alıp gönül kayasın”. Burada ‘ömür ipi’ kesilecek, var mı böyle bir deyim? Genellikle yok. “Gönül şehri” diyor, gönül şahrı, diyor. “Gönül kal’ası” diyor. Bunlar alışılmamış bağdaştırmalardır. Ama benim en çok sevdiğim alışılmamış bağdaştırması Yunus’ta şöyledir: “Tufanda aşk” diyor. “Niceler eydür Yunus’a (söyler Yunus’a) / Kocadun sen aşkı ko (bırak şu aşkı artık, ihtiyarladın) / Bu aşk bize yiñile geldi (yeni geldi) / dahi henüz tufandadır”. İşte dile egemen olan bir şairin yüzyıllar boyu yaşayabilmesi. Bu sırları açıklamak, ortaya çıkarmak gerekiyor. Karacaoğlan der ki “Bana derler gam yükünü sen götür / Benim yük götürür dermanım mı var?” Hatta belki türkülerde duymuşsunuzdur, “yine gam yükünün kervanı geldi”. Bakınız hep ‘gam yükü’ gibi, efendim ‘tufanda aşk’ gibi, ‘ömür ipi’ gibi çok değişik bağdaştırmalar yeni tasarımların zihinde, yeni görüntülerin, yeni duyguların oluşturulmasında araç olmaktadır.

Bir de *sapmalar* var. Yani dilin normal sözcüklerini biçim, ses açısından değiştirerek yeni bir takım tasarımlara yol açmak. Bunun çok örneği var hepsi üzerinde durmayacağız. Yalnız mesela Dağlarca’da ‘uyku’ sözcüğünden yapılmış ‘uykuca’ var, ‘uykucak’ var, ‘uykucez’ var. Metin Eloğlu’nda ‘üzümcül’ var. Üzümden yapılmış bir türev.

Şimdi geliyoruz ses öğelerinden yararlanmaya. Yani şiirin müzikten yararlanması. Yani sesler aracıyla özel bir müzik oluşturma konusunu. Gerek dünya şiirinde gerek Türk şiirinin her döneminde şair dilin ses açısından sağladığı bütün olanaklardan yararlanmaktadır. Bunların başında uyak, ölçü, ritm, ses yinelemeleri gibi, kafiye, vezin (eski deyimle) ve ses tekrarları gibi öğeler var. Diyeceksiniz ki, kafiye yahut uyak olmadan, ölçü olmadan... Evet, yazılabilir. Burada artık dile egemenlik daha önemli bir rol oynamaya başlıyor. Bir takım iç ses uyuşumlarından, bir takım ses imgeselliklerinden yararlanılıyor. Bunun da iyi örnekleri var. Ve şimdi bunlardan, ki son yüzyılda

bu yola gidildi biliyorsunuz daha çok. Bunlardan uyak, kafiye üzerinde kısaca durursam ben şöyle bir şey söyleyeceğim. Çevrenizde küçük bir çocuk vardır, yatmak istememektedir, ona şöyle seslenseniz gözlerinin parladığını görürsünüz; ‘İçiver suyu, bir güzel uyu, ilacını alıver, yatağına dalıver’. Çocuk o uyaklı sözcükleri duyunca gülümseyecektir, gözleri parlayacaktır. Demek ki insanoğlu hoşlanıyor ses uyuşumlarından. Bunun türleri var biliyorsunuz, bunlara değinmeme gerek yok. Tam, zengin, göz uyağı vesaire. Bu arada Fransız şairi Paul Verlaine diyor ki “Her şeyden önce müzik. Her zaman, yine ve her zaman (“De la musique avant toute chose de la musique encore et toujours”) Her zaman müzik gereklidir diyor. Yahya Kemal diyor ki “kafiye kuşta kanattır” diyor. Halk şairlerimize baktığımız zaman genellikle yarım kafiyenin, yarım uyağın egemen olduğunu görüyoruz. Bu aslında bir uyakta beceriksizlik diye düşünülmemelidir, bir renkli, bir renk oluşturmadır, kanısındayım. Hele çok başarılı, kendine özgü uyak kullanan şairler var, hepsi için, hepsinin üzerinde durmama imkân yok. Bir de bunun yanı sıra hiç, sadece ve sadece uyak kullanmış olmak için, hiç gerekmeyen şeylerden de söz edenler vardır. Meselâ şöyle bir örnek vereyim size, ‘Üsküdar’ın karşısında Beşiktaş / ne anam var, ne babam, ne kardaş’. Evet, ama buna karşılık son derece ilginç, özgün örnekler verenler var ve yarım kafiye, eksik kafiye diye düşünebileceğimiz örneklerle çok büyük dünya şairleri, şiirler yazan şairler var. Bir de beklenmedik bir düşünce yahut bir önermeyi dile getiren örnekler var. Özellikle cinaslı olan halk şiirlerinde, cinaslı manilerde bunların örneklerini görüyoruz. Aynı zamanda bunlar antonymy’lerden ters anlamlı, zıt anlamlı sözcüklerden yararlanıyor. Meselâ şöyle bir mani var; “kuleden, ses geliyor kuleden (ondan sonra diyor ki) / o kaş, o göz değil mi beni sana kul eden”. Burada hem bir ulama yapıyor ama bakınız beklenmedik bir şey söylemiş oluyor. Neden? Bu etkiyi artırır. Birden beklenmedik bir mısra, dize gelirse etki artırır. Ritm ögesi son derece önemli. Eski şiirde, eski, geçmiş yüzyıllarda Avrupa şiirinde, bizde ve Doğu şiirinde, biliyorsunuz, aruz vezni, aruz ölçüsü, vezni var, hece vezni var, başka vezinler var daha dünyada. Ritm dize içinde duraklarla sağlanmaktadır. 16. yy’ın asker şairi Kâtibî’den bir örnek vereceğim. Burada dikkat ederseniz 4+4+3 duraklı, 11 heceli mısralardan oluşur. Ama bu duraklarla bir etki sağlamaktadır. “Ela gözlü dilberlerin lezzeti / Şeker midir, şerbet midir, bal mıdır? / Ne dökülmüş ak gerdanın üstüne? / Kâkül müdür, zülûf müdür, tel midir?”. Ritmi verebildimse eğer görüyorsunuz. Burada hem uyak var, hem durakların etkisiyle ritm

var, hem de ses yinelemeleri var, hatta vurgu bakımından #değişiklik var. Geliyoruz *metrum* adı verilen ve eski İngiliz şiirinde çok yeri olduğunu sandığım bir özellik var. Bu nedir? Vurgu karşıtlığıyla ritm sağlanması. Ne gibi? Ben Türk şiirinden, Aşık Ömer'den halk ozanından alacağım. “Şimdi almaz oldun benim selamım / Alırsın sevdiğim bir zaman olur / Bana işlediğin işlere nadim / Olursun sevdiğim bir zaman olur”. Dikkat ederseniz burda vurgu yerleri ile, bir metrumlarla bir ritm sağlanmış oluyor. Evet, yinelemeler tekrar çeşitleriyle hem ses hem ritm açısından bir müzik oluşturuyor. Pir Sultan Abdal diyor ki “Güzel aşık cevrimizi / Çekemezsin demedim mi / Bu bir rıza lokmasıdır / Yiyemezsin demedim mi?”. Burda ritmin sağlanışını zannediyorum bu örnek de gösteriyor.

Metindilbilim üzerinde, dilbilimin önemli bir alanıdır, bugün de önemli bir alan durumunda. Bu açıdan bakacak olursak, gerçekten şiirin genellikle etkileyici yönünde metin oluşturma bakımından niteliğinin de rolü olduğunu görüyoruz. Şiir dili incelemecilerinden S.Levin diyor ki ‘Linguistic Structures in Poetry’ kitabında “İster şiir dilinde olsun, isterse başka alanda olsun, herhangi bir metnin bir bütünlük ortaya koyduğu söylenebilir. Bizim için önemli olan gerçekten şiir olarak kabul edilen metinlerdeki özel bütünlüğün bulunmasıdır. Metindilbilimdeki *bağdaşıklık* dediğimiz ‘cohesion’, *tutarlılık* dediğimiz ‘coherence’ gibi konular birçok şiir metninde karşımıza çıkarlar ve mesela Cahit Sıtkı Tarancı’nın 35 Yaş şiirini alırsanız, onun bütün dördlükleriyle bir metin oluşturduğunu görürsünüz, başka, şairlerin eserlerinde de var. Bakınız tam metin oluşturan bir iki mani söyleyeyim size halk şiirimizden. “Bir mendil işle yolla / Ucu gümüşten ola / İçine beş elma koy / Birini dişle yolla”. Bakınız metin bütünlüğünden, burda ayrıntısına giremeyeceğim bunun. “Beyaz giyme toz olur / Sarı giyme söz olur / Gel yeşiller giyelim / Muradımız tez olur”. Gerek cohesion, gerek coherence bakımından bir metin oluşturma özelliği var. Bir de tam bir metin oluşturmayan halk şiiri örneklerimiz var. Mesela “Camiler medreseler / Yar geliyor deseler / Bir kuş kadar canım var / Veririm isteseler”. Baştaki camiler, medreseler, hiçbir ilgisi yok, sırf ne için? Uyak için.

Evet, burada son olarak şuna değinmek istiyorum: Kalıcı niteliği olan şairler daha doğrusu şiirler, gerek bizim şiirimizde, gerek Avrupa veya Uzakdoğu, Doğu şiirinde, şu nitelikleri taşımaktadır: Şiir içeriği, özüyle şairin kendinden gelen benliğinden gelen çeşitli fikirlerle dilin gücünü bağdaştırmalıdır. Dile bütünüyle egemen olmalıdır. Çünkü

dil malzemesi kullanılıyor, sözcükler kullanılıyor. Hatta bunun için ünlü ressam Degas sorar Malarmé'ye "nasıl yazılır şiir?" O da "gayet basit, şiir sözcüklerle yazılır" der. İçtenlik, doğal anlatım ayrıca lirizm tabii ki şiiri kalıcı kılan öğelerden ama yalnızca ölçüye, uyağa, ritme bağlı kalır uyak avcısı olursanız o zaman manzume yazarsınız, şiir yazamazsınız. Evet, yalnız benim, şunu söylemek istiyorum, şiir insana insan olduğunu duyuran insanı insan yapan sanatın bir türüdür. Ama iyi şiir, bu kalıcı şiir insanı yüce duygulara götürür. Bir şiirin etkileyici olması bir başkasının zihninde oluşan düşünce, duygu ve imgelerinin bize başarılı bir biçimde aktarılarak bizde de aynı güçlü etkiyi yaratabilmesi demektir. Bu da dilin ne ölçüde etkili nasıl güçlü bir aracı, ne büyük bir güç olduğunu gösteriyor. Ben şunu da eklemek istiyorum: Dünyada daha yazılmamış binlerce güzel şiir var. Bunları dile egemen olan şairler yazacaklar. İlginiz için hepimize teşekkürler.

Bir söyleşide bir şiir akşamında tartışılan bir konu vardı. Bu konuda sizi hazır burda bulmuşken görüşlerinizi almak için. Türkiye'de çok fazla şiir yazıldığı söyleniyor. Gerçekten de her dört kişiden birisinin şair olduğu bir ülkede. Ama şiir paylaşılmıyor, şiir okunmuyor. Bunu neye bağlıyorsunuz, nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok teşekkür ederim. Şimdi burda öncelikle gerçek payı var. Çok şairimiz var. Hatta şunu hatırlatayım, İran'a giden bir Fars filolojisi, İran filolojisi profesörü arkadaşım dedi ki "hayret ettim, duvarcılar, sıvacılar siva yapıyorlar, biri bir duvardan öbür duvarda çalışan arkadaşına vezinli, kafiyeli olan bir şey söylüyor, o da ona vezinli kafiyeli olarak cevap veriyor." Sonra ben bir zamanlar Farsçamı ilerletmek için dinlerdim Farsça yayınları. Aa, baktım, her gün haberlerden sonra, - şimdi bilemem seneler sonra-gazeller okunuyor, şiirler okunuyor. Evet, Türkiye'ye gelerseniz biz yediden yetmişe şairiz. Ama şiir okunmuyor dersiniz ben şunu soracağım; yeteri kadar öykü okunuyor mu, roman okunuyor mu? Son yıllarda maalesef paket kültür programları bütün topluma veriliyor, televizyonla. Ama Türkiye'de mi yalnız? Bütün dünyada. Ama Türkiye'de de birden bire televizyon tiyatrosunun da önüne geçti. Bir zamanlar sinemanın önüne geçti ve de maalesef belki katılmazsınız, okumanın önüne geçti. Okuma alışkanlığını da azaltan faktörlerden oldu. Bir de elbette bütün dünya biraz maddesel, maddeye bağımlı, materyalist oldu, onun da etkisi ama şiir, n'olacak. Yalnız şunu anımsatmak isterim, büyük hekimlerden, büyük hukukçulardan, büyük iş adamlarından ve romanda, öyküde ad yapmış bir çok sanatçıların çoğunun başlangıcı adeta alfabetesi şiirdir. Şiirden başlamışlar, romancı olmuşlar, tiyatro sanatçısı, tiyatro yazarı olmuşlar. Hatta ömrü boyu benim tanıdığım çok ünlü tıp profesörleri var. Arada bir kimseye göstermedikleri kitapları bana getirirler, verirler, bu da benim şiir kitabım diye yazarlar. Yani bu bambaşka duygular veren bir şeydir. Ama genel azalma, ben de kabul ediyorum, ama yalnız şiirde değil.

Teşekkür ederim.

Ben şiir çevirisiyle ilgili düşüncelerinizi öğrenmek istiyorum. Bir dilden bir başka dile şiiri çevirmek için yalnızca her iki dile çok egemen olmak yeter mi? Yoksa bu işyapacak olan insanın şiir yazıyor da olması, belli bir duygu zenginliğine sahip olması gerekir mi? Bu konuda düşüncelerinizi merak ettim.

Aşağı yukarı siz benim düşüncelerimi de bir taraftan vermiş oldunuz. Benim düşünceme göre şiir çevrilemez. Ama olduğu gibi çevrilemez. İki dile çok iyi egemen, hakim ama iyi bir şair olan bir çevirmen o dili, o dilde o şiiri tekrar yaşatabilir. Tıpkı çoğunuzun bildiğini sandığım Anabel Lee şiiri. Bakınız Türkçeye diğer edebiyat türlerinden bakalım. Türkçeye Cyrano De Bergerac çevirisini hediye eden Sabri Esat Siyavuşgil öylesine güzel bir dille çevirmiştir ki bugün, nerede, kim, hanginiz okusanız etkilenirsiniz veya tiyatro oynansa, gösterilse etkilenirsiniz. Yani yeniden yazmak lazım, hatta Rusların bu konuda bir de atasözü vardır da, biraz kaba olduğu için burada söylemeyeceğim. Ya dile hakim olursunuz da tam çeviriye gidersiniz, o zaman ikinci dilde hiçbir şeye yaramaz. Ya biraz serbest bağımsız çeviri yapayım dersiniz, bu sefer de o şiirden bir şeyler kalmaz. Ama kimi kendi içinde, şiirin içinde varolan dil güzelliğini kullanım başarısı çok çok az örnekte var.

Hocam, benzer bir şekilde hocamın söylediği gibi, Kipling'in de bir şiiri, Türkçe'de birçok çevirisi var. Yani eğer'le başlayıp aynı şekilde bir çok çevirisi var. Yani bunu çeviren kişinin o dildeki zenginliği de birşeyler katar mı? Mesela eşanlamlı kelimelerin kattığı zenginlik, yani mesela şu an aklumda değil bazı dizeleri, o örnekler o şiirin, yani şiirin asıl şairinin duygularını belirtmede etkin midir?

Şimdi, eğer gerçekten dili iyi biliyorsa, şairin neyi kastetmek istediğini anlar. Ve onu Türkçe'de neyle ifade etmiş olması gerektiğini de bulabilir. Bakınız Mevlânâ'nın meşhur "Ne olursan ol, ister kafir, putperest". Dön ey (vokative şekli). Türkçe'de olmayan bir şey. "Dön ey, sen ey dön" gibi. Bunu değişik şekillerde çevirmişlerdir. Bazısı 'geri gel' diye çevirmiştir. 'ne olursan ol gel'. E, bunu çevirmek kolay değildir. Çünkü Türkçe'de o vocative şekli, seslenme şekli yok. Artık siz şairin anlatmak istediğine en yakın şeyi alıp Türkçe'ye onunla ifade edeceksiniz.

Türkçe'de çok şair var dedik, hem de gereğinden çok fazla. Bu Türkçe'nin şiire çok yatkın bir dil olmasından mı yoksa yetenekli insanların çok olmasından mı?

Her ikisinden de. Bir kere Türk insanı, bazıları kaba saba görseler bile çok duygulu bir halktır. Türk halkı gibi hakikaten sanata, gerçek sanata eğilim, yüzyılımızda maalesef biraz yavaş yavaş azalıyor, ancak bir mutlu azınlık bu sanatı benimsiyor, bu sanatta ürün veriyor, bir mutlu azınlık da o sanatı izliyor, benim görüşüm böyle. Eğer başka sorunuz yoksa sabrımız için teşekkür ediyorum.